

ANTAL RÓBERT ISTVÁN*

„Az én empátiám az irónia és a részvét”

Miskolcgy Ambrus Vasgárda-köteteiről¹

Nehéz a helyzetem, ugyanis sem a szélsőjobboldali mozgalmak és pártok szakértője nem vagyok, sem a romániai történelmi eseményekről való ismereteim – már csak életkorom miatt is – sem hasonlíthatók Miskolcgy Ambrus évtizedeken keresztül felgyülemlett tudásához. Talán a mai eseménnyel való furcsa egybeesés az is, hogy az első írás, amit a szerzőtől olvastam, éppen a legionáriusokról szóló egyik tanulmánya volt a *Magyar Kisebbség* folyóiratban. Amikor mégis elvállaltam azt, hogy Miskolcgy Ambrus Vasgárda-köteteiről beszéljek, egyetlen cél vezérelt: saját önzésem, a történelmi megismerés szomja.

Miután éveket töltöttem el a 20. század egyik szélsőséges mozgalmában mozgó személyek életútjának vizsgálatával (nem árulok el nagy titkot, a szociáldemokráciának a kommunizmussal kollaboráló ágáról van szó), a kíváncsiság vezérelt, hogy a kommunista utópiához hasonlóan megismerjem, milyen tényezők motiváltak személyeket arra, hogy a modern világ által támasztott krízisekre adandó válaszaikat nem a szélsőbaloldalon, hanem a szélsőjobboldalon találják meg. Magyarán szólva kíváncsi voltam arra, vajon mennyire megalapozott az az ötvenes évek eleje óta közismert totalitarizmuselmélet, hogy a barna és a vörös mozgalmak a totalitarizmus egyazon formái, döntő különbségek nélkül.

Arra gondoltam, hogy Miskolcgy Ambrus könyvével ennek a tudásnak birto-kába juthatok, ugyanis a szerző behatóan, két kötetben, 670 oldalon és 4656 szövegvégi jegyzeten keresztül tárgyalja a román fasizmus sajátos mozgalmának, a Vasgárdának a történetét. A szerző Vasgárda-története – ahogy előszavában maga is írja – nem szigorúan vett történelmi szakkönyv, sokkal inkább krónika, olvasónapló, saját gondolatainak, reflexióinak lejegyzése. Ez a műfaj pedig végig meghatározza munkáját, ezzel a szöveget bonyolulttá, ide-oda ugrálóvá, kissé nehezen követhetővé is teszi. Nem klasszikusan felépített, doktori iskolákban sulykolt hagyományt követő történelmi munkával állunk szemben: például historiográfiai és módszertani bevezető, majd a tárgyalt téma előzményei, a mozgalom elemzése

* A szerző történész, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársa. E-mail: antal_r92@yahoo.com

¹ Miskolcgy Ambrus: *A Vasgárda (1927–1937). Antiszemitizmus, mitológia, vallás*. Budapest: Gondolat, 2015. 278 oldal; Miskolcgy Ambrus: *A Vasgárda II. (1937–1964). Antiszemitizmus, mitológia, vallás*. Budapest: Gondolat, 2019. 392 oldal

stb.; ezek a kötetek valóban Miskolczy Ambrus papírra vetett gondolatfolyamai, elmékedései a romániai fasizmus történetéről. Ha szépirodalmi alakban megírt szöveg lett volna, akkor akár kelet-európai Marcel Proustról is lehetne beszélni. Miért találó a hasonlat? Mert a szerző egy-egy esemény elemzésekor az adott történetről rögtön egy másikra is asszociál, amelyet le is ír, amelynek nyomán pedig egy harmadik eseményt hoz a felszínre, például egy, a legionáriusok által börtönben mesélt pletykát. Ugyanakkor az eddig elmondottak talán azt sejtetik, hogy a kötetek szerkezete kaotikus, ám ez koránt sincs így: a szerző nagy kronologikus egységekben vizsgálja a Vasgárda történetét, több helyen tematikus alfejezetekre bontva azt.

Az első kötet előszava Miskolczy Ambrus „ars poeticája”. Már említettem, saját művét inkább önreflexiónak, olvasónaplónak tartja. A bevett történetírói módszereket is bírálja: szerinte a „hús-vér” legionáriusok börtöntörténetei sokkal termékenyebbek, mint kurrens fasizmustipológiák és értelmezési keretek felállítása, ezért sem tartja szükségesnek a már megjelent könyvtárnyi fasizmusirodalom idézését. „Amikor nála jártam – írja egyik interjúalanyáról – úgy emlegette Codreanut, mint-ha jelen lett volna.” (II. 255.) Miskolczy kötetei rétegművek, csak a szélsőséges mozgalmak iránti perverz kíváncsisággal viseltető olvasók, az „embertelen 20. század kisiklását vizsgáló” kutatók számára okoznak kielégülést. Ha az olvasót elkapja Miskolczy Ambrus szellemes, ironizáló stílusa, úgy érezheti, hogy a román „lélek” megismeréséhez jutott közelebb ezen könyv elolvasásával. „Munkám a bűn története, de melyik 20. századdal foglalkozó munka nem az?” – teszi fel a kérdését a szerző már az elején.

De miután nagy vonalakban felvázoltam a munka szemléletét, kereteit, következzék pár kevésbé izgalmas, technikai tudnivaló: a két kötetben feldolgozott események (első kötet: 1927–1937, második kötet: 1937–1964) időintervalluma számomra aránytalan. Az első kötet elemzése nagyon sűrű, ugyanakkor olvasmányosabb, mint a terjedősebb, túl sok legionárius-publicisztikát, -regényt, filozófiai (vagy ahhoz közelítő) munkát ismertető, elemző második kötet.

Habár az első kötet 1927-tel, a Mihály Arkangyal Légio megalapításával indítana, az ezt felvezető részek (a „főhős” Corneliu Zelea Codreanu környezete, a romániai antiszemitizmus története, a társadalmi légkör stb.) jóval nagyobb kitekintést engednek, ezzel pedig alaposabb, nemcsak a szigorúan vett Vasgárdát, hanem a két világháború közötti Románia politikai környezetét, társadalmát, szellemtörténetét is adják az olvasónak. Evidens, hogy a Vasgárdáról írt munka nem kerülheti ki azt, hogy a romániai szélsőjobboldal gyökereivel, szereplőivel, mozgalmával és politikai pártjaival is foglalkozzék. Miskolczy ezen kalandozása a zöldingesek mellett kiterjedt a kék-, a fekete- és a sárgaingesekre is – ezek egy-egy szélsőjobboldali mozgalmat jelentettek, tagjaikat a fentebb felsorolt színű egyenruhával azonosítva.

Mindkét kötetben vannak nagyon mozgalmas és izgalmas részek, illetve a recenziót kevésbé lekötő egységek is. Személy szerint én a Vasgárda előzményeiről,

társadalmi háttéréről, a „gárdista párhuzamos társadalom” működtetéséről szóló részeket nagyobb élvezettel olvastam, mint a vasgárdista vagy gárdaközei értelmiségiek (Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran) munkásságát taglaló fejezeteket – főleg Eliade és Cioran életpályájának 1945-öt követő elemzését. Ugyanakkor a második kötetben a konkrét történelmi események leírása (Codreanu pere és kivégzése, a Légio hatalomra jutása, a legionárius lázadás stb.) az első kötetéhez hasonlóan nagyon sűrű és alapos. A szerző frappáns jellemzésekkel operál, így a román „néplélek” leírásánál – amelyet általában Constantin Argetoianuval, a legcinikusabb román politikussal tandemben oszt –: „Romániában egyetlen szervezett dolog van, a rablás és a megvesztegetés”. Az efféle mondatok a kötetek élvezhetőségéhez járulnak hozzá, ugyanakkor a sok poén néha a megismerés kárára válik, miután az olvasónak az az érzése, hogy a szerző direkt a román „lélekről” alkotott, a köztudatban élő toposzokat támasztana alá. Miskolcgy ugyanakkor jelzi is, hogy egyetlen pletykát, börtöntörténetet, politikai szereplőtől származó naplóbejegyzést, az állambiztonság által keletkeztetett jelentést sem kezel evidenciaként. Kivételt a már korábban említett azon állítások esetében észleltem, amelyek a román állam-szerkezet tulajdonságaira (korrupt, lefizethető, élvhajhász) vonatkoznak.

Magától adódó kérdés, hogy akkor kik is voltak a vasgárdisták? „Amikor egyik vasgárdista-gyanús »barátomat« megkérdeztem, tagja-e a szervezetnek, Naet [Ionescut] idézte: »Nem vagyok méltó, hogy belépjek a szentek társaságába«” – írja egy adott ponton Miskolcgy Ambrus. A vasgárdistákról szólva lényegében egyetlen korosztályról beszélhetünk, amely nemcsak generáció, hanem egy magát elitnek is tekintő csoport volt. Céljuk a román nemzet megmentése volt annak megváltásával, nacionalista újjászületéssel. Az I. világháború nemzedékéhez tartozók (akik akkor voltak tizenévesek) nem találták helyüket a világban, ezért közösségüket szélsőséges politikai mozgalmakban lelték meg. Corneliu Zelea Codreanu „Iorgából szívtá magába azt a történelemszemléletet, amelyben a nemzet a holtak, az élők és az eljövendők közössége, amely állandó külső és belső veszélynek van kitéve.” (I. 22.)

Milyen fasizmust képviselt a Vasgárda, kérdezheti az olvasó. A szerző definícióját hívom segítségül: „[...] a Vasgárda, a Légio és fedőpártja a »Mindent a Hazáért« gyűjtőpárt és gyűjtőmozgalom. Hagyományos nyelven beszélt, de modernizációt akart. Ő maga által is vallott közhely: nincs programja; miközben volt: totalitarizmus, konszenzusos diktatúra az alkotmányos demokrácia helyett, az erős társadalmi különbségeket nem tűrő, etnikailag homogén népközösség az úgynevezett polgári társadalom helyett. Ez nevezhető nemzeti forradalomnak, de ellenforradalomnak is, hiszen a kommunista forradalommal reaktív és interaktív viszonyban állt.” (II. 320.)

A definícióból következően a Vasgárda esetében a vélt nemzeti érdek felülírja az alkotmányos kereteket, ezért is tekintették magukat a törvényesség felülállóknak, amit a román nemzetépítés fel is használt: a korai politikai perekben

a vasgárdistákat rendre felmentették, amellyel csak további hivatástudatukat táplálták. Annak ellenére, hogy politikai gyilkosságok kötődtek hozzájuk, a román hivatalosság nagy része csak eltévedt, idealista fiataloknak tartotta őket.

Ebből következően erőszak- és halálkultusz jellemezte működésüket: Codreanu a jászvásári rendőrtiszt lelövésével szerzett országos hírnevet, amely után népi hőst, betyárt, romantikus szabadsághőst láttak benne. Ez a mozzanat jelentette a különbséget a romániai szélsőjobboldal korábbi áramlataimhoz képest: míg az előző generációk ugyancsak nacionalisták és antiszemiták voltak, gyilkosságig eljutó politikai erőszakot viszont nem alkalmaztak. A vasgárdisták szellemi elődje, az Alexandru Constantin Cuza nevével fémjelzett mozgalom és a későbbi Vasgárda éppen ezen a síkon hasonlott meg: a Liga (az elődszervezet) antiszemita volt, veredett az utcán, ám gyilkosságot nem követett el. A Légio (Vasgárda) viszont a tett mozgalma volt, célja elérése érdekében nem válogatott az eszközökben. Például halálcsapatokat alkotott, ezzel a kifejezéssel definiálták azon legionáriusokat, akik esküt tettek arra, hogy „nem felejtik el társaik szenvedését, illetve megbüntetik azokat, akik kínzásukra, megölésükre parancsot adtak.” (I. 99.). Ezt a gyilkosságot pedig Isten és a román nemzet színe előtt követik el, amely utólagosan felmenti őket bűnük alól. A Vasgárda tagjai a politikai gyilkosságaikat két csoport tagjai ellen követték el: az államhatalom vezetői ellen (két miniszterelnököt, több rendőrtisztet, több magas rangú politikust gyilkoltak meg) és a vélelmezett ellenség, a zsidók ellen – ez utóbbiakat már inkább Horia Sima alatt, a pogromok során követték el. I. G. Duca nemzeti liberális miniszterelnököt 1933. december 29-én a vonatpályaudvaron a Nicadorok csoportja (a személynevek kezdőbetűiből összeállított szó, amely később maga is személynévvé vált), míg a Vasgárdán belül Codreanuval szembeszegülő, majd rivális szélsőjobboldali mozgalmat alapító Mihai Stelescut a Decemvirek csoportja gyilkolta meg brutális kegyetlenséggel.

Az erőszak másik oldalát a halottak kultusza jelentette. A gárdisták nemcsak I. világháborús kultuszápolást folytattak, hanem mesterei szintre emelték halott társaik emléképolását is. A bebörtönzötteket, illetve a harmincas évek végén a spanyol polgárháborúban elesetteket (Ion Moța, Vasile Marin) már százezres tömegeket megmozgató koreográfiával temették el.

A mozgalom egyben politikai vallás is volt, vallásosnak tűnő pótcselekvések, felvonulások jellemezték. Például a kereszttesztvériségek, amelyeket az egyház is elfogadott, ugyanis egyazon szenteltvízben tömegesen keresztelték meg az új tagokat, a „falusi világból városra kerülő gyerekek számára konfliktusmentes, otthonpótló közösséget alkottak. Pontosabban: elleniskolát alkottak” (I. 64.). Vagy például a későbbi spanyol polgárháborús mártír, Ion Moța gesztusa – fücsokor leszakítása az I. világháborús csatateréről, hogy az óvja a gonosztól.

A kötetben végigvonuló kérdés a Vasgárda támogatottságának oka: miért fordultak e radikális mozgalom felé az egyetemisták, munkások, értelmiségiek, ortodox papok. Miskolczy e kérdésre választ is ad, amely összhangban van a kurrens

faszismuskutatással (is): a diákok például a két világháború közötti kilátástalanság, a diáknymor következtében lettek hívei a Vasgárdának. A társadalmi frusztrációt ugyanakkor a soknemzetiségű romániai társadalom kontextusa is erősítette: az iskolákból, felsőoktatási intézményekből kikerült diplomások észlelték, hogy még mindig a nemzeti kisebbségek vannak jobb pozíciókban. „[...] ez pánikot, irigységet, megvetést váltott ki a románokból általában. Valamiféle modernizációs pánik érezte a hatását. A főellenség a »zsidó« lett.” (I. 27.)

Ugyanakkor, mint minden politikai mozgalom, a Vasgárda sem jellemezhető egyetlen mozzanattal. Nemcsak a politikai gengszterizmus (gyilkosságok) jellemezték, hanem a politikai establishmenttel szembeni új társadalom és gazdaság kialakítása is. Ma már kissé megmosolyogtató olvasni a Fekete-tenger partján lévő legionárius munkatáborokról, építkezésekről, saját kereskedelmi hálózat kialakításáról. Harmincas évekbeli hippik is lehetnének, akik legionárius dalokat énekeltek, dolgoztak, imádkoztak, közösen étkeztek, aludtak, néha nőztek. Azzal a döntő különbséggel, hogy az 1960-as, 1970-es évek amerikai mozgalmának tagjaihoz képest a vasgárdisták vérengző hippik voltak, akik Románia nacionalista megváltásához az utat az „idegenektől és a politikai osztálytól való megtisztítás”-ban látták.

Ugyancsak árnyalja a terrorista Vasgárda-képet, hogy miután a politikai gyilkosságokkal nem érték el a célt – a hatalom megszerzésével Románia és a román nép/nemzet megváltása –, ezért a parlamenti életre helyezték a hangsúlyt. A szerző is rámutat: az a paradox helyzet alakult ki, hogy a legionáriusok a királyi kamarilla (amely felhasználta, irányította volna őket) autoriter hajlamai és a kamarillával szembeni politikai csoportok „alkotmányos blokkja” között ingadoztak.

Miskolczi Ambrus interjúalányaival való beszélgetése során egyre inkább lebontotta a monolit Vasgárda-képet: voltak a codreanisták (az alapító Kapitány hívei) és a simisták (a Codreanu követő Parancsnok hívei). Megállapította továbbá, hogy létezett egy misztikus és egy politikai vonal a mozgalmon belül, az előbbibe Codreanu, az alapítókat, a mártírokat sorolta, utóbbit pedig Horia Sima, a későbbi parancsnok követőivel azonosította. Ehhez hasonlóan nemzedéki ellentétek is feszítették a mozgalmat: „a harcias fiatalok az alapító nemzedéket már vén hülyéknek tartották” (II. 144.).

Hosszúra nyúlna, ha most felsorolnám a Vasgárda történetének további elemeit: II. Károly királyi diktatúrája, Codreanu megöletése, erre reakcióként a miniszterelnök-gyilkosság, az államvezetés erre következő bosszúja, majd a legionáriusok bosszúja a bosszúra, a nemzeti legionárius állam kikiáltása, a legionáriusok leszámolása a karlistákkal, Antonescu leszámolása a Vasgárdával – a mozgalom története lényegében az erőszak végtelen spirálja a II. világháború kitörése előtt és a világháború alatt. Úgy, hogy a gárdisták vélt fő ellenségéről, zsidókról és a zsidó-gyilkosságokról még szó sem esett.

Végezetül nem elhanyagolható az a terjedelmes mennyiségű román munka – legyen az szak-, szépirodalom, politikai pamflet, brosúra, nem beszélve a Vasgárdához

köthető saját kiadványokról, valamint a gárdaközeli értelmiségiek munkáiról –, amelyet a szerző kutatása során felhasznált. Itt látszik meg igazán, hogy Miskolczy Ambrusnak a kisujjában van a maga totalitásában a román szellemi, politikai élet minden szegmense. Olyan személynevekkel, írásokkal dobálózik (Mihail Polihroniade, Ion Victor Vojen, Vasile Marin, Ion Moța, Urdăreanu, Moruzov, Eugen Cristescu, Alexandru Cantacuzino, Traian Herseni, hogy az ismert Corneliu Zelea Codreanuról, Horia Simáról, Nae Ionescuról, Nichifor Crainicről, Emil Cioranról, Mircea Eliadéről, P. P. Panitescuról ne is beszéljünk), amelyek nemcsak a magyar olvasónak ismeretlenek (vagy alig mondanak valamit), de megkockáztatom, hogy sok esetben a román olvasónak is.